

Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
2020 / Vol. XXXIX / 2-3 /
Prikaz monografije
Primljeno 25. avgusta 2020. godine
Prihvaćeno 26. septembar 2020. godine
DOI: 10.47152/ziksi20202310

PAŽNJA, GOVORI DETE proces, strategije i metodologija forenzičkog intervjua sa decom

Autora prof. dr Đurađa Stakića

Bazična pretpostavka na kojoj počiva forenzičko intervjuisanje dece je da mogućnost utvrđivanja relevantnih činjenica o iskustvu zlostavljanja leži prvenstveno u načinu ispitivanja i umešnosti intervjuera, a ne u razvojnim potencijalima i ograničenjima uzrasnog doba. U skladu sa tim, imperativ zaštite dece jeste ovladavanje posebnim znanjima i praktičnim veštinama ove procedure, uz poštovanje najviših etičkih standarda profesije. Monografija „Pažnja, govori dete“ predstavlja svojevrsan poduhvat prof. dr Đurađa Stakića da našoj naučnoj i stručnoj javnosti pruži uvid u konceptualno-metodološki okvir procesa intervjuisanja zlostavljane dece. Svoje bogato iskustvo u radu sa vulnerabilnim grupacijama autor je pretočio u sveobuhvatan prikaz naučno zasnovanih, empirijski potvrđenih koncepata i strategija kojima se podstiče i podržava dete u pružanju verodostojnog iskaza, koji će biti upotrebljen kao dokazni materijal na sudu. Knjiga je objavljena 2019. godine od strane Centra za primenjenu psihologiju i sadržajno podeljena na četiri celine: I. definicija i modeli forenzičkog intervjua sa decom (Poglavlja 1 i 2); II. participanti intervjua - dete i intervjuer (Poglavlja 3, 4 i 5); III. proces i faze intervjua (Poglavlja 6, 7, 8 i 9); IV. metodologija vođenja intervjua (Poglavlja 10, 11 i 12).

U prvom poglavlju, forenzički intervjua sa decom autor određuje kao pravno zasnovan, razvojno senzitivna metoda prikupljanja autentičnih i pouzdanih podataka od deteta radi potvrđivanja ili opovrgavanja sumnje na (seksualno) zlostavljanje. Reč je o jednoj od komponenti celokupnog istražnog postupka čija je ključna karakteristika centriranost na dete i njegov najbolji interes. *Child-friendly* uslovi promovišu detetove individualne psihosocijalne kapacitete kako bi ono u punoj meri ostvarilo participaciju i sopstvena prava. Istovremeno, forenzički intervjua neguje neutralni i objektivni pristup kako bi se zaštitila prava osumnjičenog. Ovaj proces je rezultat saradnje multidisciplinarnog tima obučanih stručnjaka različitih profila, pri čemu ga autor na nedvosmislen način razgraničava od kliničkog i terapijskog intervjua kojima je srodan. Začeci forenzičkog intervjuisanja dece su bili rani, dugo zanemareni teorijski i istraživački poduhvati, da bi u poslednjih 40-ak godina došlo do obnavljanja interesovanja za ovu temu i razvoja metodoloških okvira toka i načina

ispitivanja. Nakon prvih pokušaja artikulacije modela usledile su formulacije raznorodnih protokola (diverzifikacija), nastojanja da se utemelje zajednički principi (konvergencija) i prilagođavanje utvrđenog načina rada potrebama posebno senzitivne populacije dece (specifikacija).

Drugo poglavlje je fokusirano na pregled aktuelnih i široko prihvaćenih modela forenzičkog intervjua sa decom i služi kao dobra ilustracija efikasnih rešenja koja proističu iz posve drugačijih polazišnih tačaka. Mada se modeli međusobno razlikuju po stepenu strukturisanosti, sekvencama i metodu ispitivanja, širini primene i edukaciji, njihovo približavanje je dovelo do formiranja deljene univerzalne strukture. Oni su zasnovani na ključnim razvojno-psihološkim i pravnim konceptima i imaju jasne protokole sa definisanim fazama, zadacima, ciljevima i načinom sprovođenja pojedinačnih koraka. Posebne metode i tehnike su empirijski dokazano delotvorne, a kvalitet se obezbeđuje i adekvatnom obukom, sistematskim evaluacijama modela i neprekidnim unapređenjem prakse.

U okviru sledećeg poglavlja su opisane kompetencije i ograničenja deteta kao participanta u procesu intervjuisanja. Pouzdano svedočenje o prethodnim događajima je moguće ako postoji razumevanje osnovnih karakteristika i rezultata istraživanja dečijeg pamćenja, zaboravljanja, prisećanja, pažnje i govora. Pri tome, treba imati u vidu da su ove mentalne funkcije pod uplivom snažnih emocionalnih reakcija koje su deo traumatskog iskustva zlostavljanja. Kapacitet deteta da tačno i detaljno odgovara takođe zavisi od razumevanja sržnih koncepata relevantnih za forenzički intervju, poput pitanja *ko, šta, gde, kada*, sposobnosti organizacije koherentnog narativa i opisivanja okolnosti događaja. Kao jedan od vodećih uzorka narušavanja autentičnosti iskaza autor izdvaja sugestivnost na čiji stepen utiču kako kognitivni, tako i socijalni faktori.

Četvrta glava se bavi potrebom i načinima prilagođavanja forenzičkog intervjua deci sa posebnim potrebama. Ova populacija je dvostruko vulnerabilna kako zbog povišenog rizika od zlostavljanja, tako i usled teškoća da događaj prijave. Navedena istraživanja pokazuju da su deca sa posebnim potrebama neuporedivo češće žrtve zlostavljanja u odnosu na svoje vršnjake, da su „tamne brojke“ značajno više, te da su ugroženiji pojedinci predškolskog uzrasta i izraženijih razvojnih smetnji. Prijavljivanje je otežano zavisnošću od osoba koje o njima brinu, a koje su neretko izvršio delo. Dodatno, deca sa posebnim potrebama su neadekvatno tretirana od strane pravosudnog sistema, pri čemu se njihova svedočenja često diskvalifikuju kao nepouzdana. Imajući u vidu da je pružanje uverljivog svedočenja moguće uz odgovarajuće uslove, predložena su opšta uputstva za prilagođavanje organizacije svake faze, kao i modifikacije za pojedinačne kategorije dece sa posebnim potrebama. Ponuđene su smernice za decu sa teškoćama u intelektualnom razvoju, govoru, smetnjama vida i sluha, problemima i poremećajima pažnje i hiperaktivnosti, ponašanja i socio-emocionalnog funkcionisanja. Uz to, autor ističe da se svakom detetu prilazi kao jedinstvenom ljudskom biću, procenjujući i uvažavajući njegove individualne potencijale i potrebe.

Intervjuer je u petom poglavlju prikazan kao drugi ključni akter forenzičkog intervjua, od koga se zahteva visok stepen kompetencije. Stručnost podrazumeva

sticanje *znanja* o razvoju dece i potvrđeno delotvornim strategijama, razvoj *veština* pravilne i dosledne primene usvojenog u neposrednom radu i usklađivanje sopstvenih *stavova* sa profesionalnim etičkim principima i standardima. Ovi kriterijumi se ostvaruju putem formalnog akademskog obrazovanja, posebnog treninga za određeni model forenzičkog intervjua, superviziranog iskustva i kontinuirane edukacije radi održavanja i unapređivanja kompetencija. Potreba za stalnim, vremenski neograničenim stručnim usavršavanjem zasnovana je na studijama koje su pokazale da sam bazični trening u trajanju od pet dana, ma kako kvalitetno organizovan, ne dovodi nužno do značajnog i trajnog unapređenja prakse.

Šesto poglavlje je posvećeno fazi preintervjua koja započinje pažljivim planiranjem procesa na dva nivoa. Opšti strateški plan predstavlja individualizaciju protokola konkretnom slučaju, razvojnim i ličnim osobenostima deteta. Operativni plan uključuje dalju razradu zadataka, izbor strategija i tehnika rada. Mada ne postoji opšta saglasnost u pogledu vrste i obima informacija na kojima se zasniva planiranje, većina stručnjaka se slaže da intervjuer treba da ima podatke o detetu. Sa druge strane, informacije o kritičnom događaju moraju biti ograničene kako bi se očuvala objektivnost. Drugi cilj faze preintervjua je obezbeđivanje optimalnih uslova i atmosfere ispitivanja odnosno njihovo prilagođavanje svakom pojedinačnom detetu. Child-friendly pristup podrazumeva izvođenje intervjua u okviru što kraće seanse neposredno po prijavi slučaja, u neutralnom i udobnom ambijentu, uz eliminaciju sadržaja povezanih sa kontekstom zlostavljanja. Autor zaključuje da bezuslovno podržavanje deteta i senzitivnost za njegovo emocionalno stanje i potrebe efikasno promovišu spremnost za davanje iskaza i kvalitet dobijenih podataka.

Budući da forenzičko intervjuisanje nameće ozbiljne kognitivne, emocionalne i socijalne zahteve, autor u sedmom poglavlju postavlja imperativ pripreme deteta pre prelaska na glavnu temu razgovora. Proces za dete predstavlja novo, neobično i neretko zastrašujuće iskustvo zbog čega mu se pruža pomoć u orijentaciji u odnosu na intervjuera i druge prisutne osobe, tok i način rada, prostor i sredstva beleženja intervjua. Uspostavljanje odnosa poverenja i saradnje se smatra najznačajnijim preduslovom započinjanja glavne faze intervjuisanja. Intervjuer detetu pristupa kao ekspertu za sopstveno iskustvo, ukazujući mu pažnju, ispoljavajući iskrenu zainteresovanost i prihvatanje. On na osnovu verbalnog sadržaja, neverbalnog ponašanja i emocionalnih reakcija procenjuje razvojni nivo i način komuniciranja, čemu vešto usklađuje svoj stil ispitivanja i intervencije. Detetu se potom predstavljaju pravila koja se uvežbavaju radi provere razumevanja instrukcija. Naposljetku, zadaje se probni intervju odnosno trening prisećanja, u vidu traženja slobodnog iskaza na neutralnu temu. Prikazani empirijski nalazi potvrđuju opravdanost uvođenja pripreme faze u celokupan proces intervjuisanja: ispitivanje je kraće, sa manje nesporazuma i potrebe za intervencijama intervjuera, a verbalni opisi događaja su kompletniji i detaljniji.

Centralna faza intervjuisanja je tema osmog poglavlja knjige. Ovaj suštinski deo procesa je posvećen pribavljanju iskaza deteta. Aktivnosti se izvode prema utvrđenoj sekvenci koja se inicira nagoveštajem i postepenim uvođenjem glavne teme razgovora. Kada dete samo ili na diskretan poziv intervjuera pokrene pitanje zlostavljanja započinje faza slobodnog saopštenja. U svrhe elaboracije se koriste

minimalni neverbalni/verbalni podsticaji i široko postavljena, neutralna, otvorena pitanja. Nasuprot tome, fokusirana i specifična pitanja služe za razjašnjavanje propuštenih ili nejasnih detalja koja se, zarad izbegavanja sugestivnosti, baziraju na činjenicama iznetim od strane deteta. Kratka pauza u toku intervjuisanja omogućava preispitivanje postignutog i konsultaciju sa članovima tima. Ukoliko su mogućnosti slobodnog prisećanja iscrpljene, intervjuer se u nastavku okreće strategijama prepoznavanja, bilo putem pitanja zavorenog tipa ili prinudnog (višestrukog) izbora.

Deveta glava je posvećena završetku intervjua i njegovim međuzavisnim aktivnostima koje autor radi bolje preglednost izlaže odvojeno i sekvencionalno. Intervju se zatvara kada je dete pružilo odgovore na ključna pitanja, iscrpelo svoje razvojne kapacitete ili izrazilo želju za prekidom rada. Intervjuer tada rezimira izrečeno kako bi proverio tačnost informacija, poziva na dopunu i otvara prostor da dete njemu postavi pitanja. Dete se edukuje u pogledu daljeg postupka i priprema za povratak uobičajenim dnevnim aktivnostima, uz pružanje zahvalnosti za saradnju. Cilj je da dete iz forenzičkog intervjua izađe sa pozitivnim ili barem neutralnim osećanjima. U postintervju fazi multidisciplinarni tim procenjuje da li su pribavljene informacije relevantne (zadovoljavajućeg kvantiteta i kvaliteta), a izjava koherentna i kredibilna. Ukoliko slučaj nije pogodan za dalje procesuiranje razmatra se ponovno intervjuisanje deteta, koje se uobičajeno izbegava zbog eventualne sekundarne viktimizacije i potenciranja sugestivnosti. Preduzimaju se mere za spečavanje daljeg zlostavljanja, a dete i porodica se usmeravaju na resurse dodatne pomoći i podrške.

Četvrti deo knjige o metodologiji forenzičkog intervjuisanja započinje poglavljem o strategijama podsticanja prisećanja i unapređenja narativa. Iz kategorije opštih strategija, prikazane su levak i strategija peščanog sata. Levak podrazumeva opšti pristup intervjuu i primeni tehnika od otvorenog, neutralnog i spontanog prema fokusiranom, zatvorenom i direktivnom. Strategija peščanog sata predstavlja dvostruku levak strategiju, po principu opšte - posebno - opšte. Postupak služi ispitivanju detalja, ali se razrada odgovora prepušta samom detetu. Produblјivanje informacija se obično postiže uparivanjem otvorenih sa fokusiranim pitanjima i sistematizovanom, postepenom serijom senzitivnih pitanja. U cilju dalje elaboracije koriste se verbalni i vizuelni podsetnici fokusirani na učesnike, lokaciju, radnju i komunikaciju. Popularne tehnike derivirane iz kognitivnog intervjua su date uz upozorenje o potencijalnim problemima njihovog korišćenja u radu sa decom, budući da su primarno namenjene odraslima. U zaključku, autor ukazuje da sve opisane strategije imaju izvesne prednosti i mane, te da efikasnost suštinski zavisi od adekvatne selekcije i dosledne primene čime se promovise njihova komplementarnost.

Jedanaesto poglavlje obuhvata širok spektar metoda i tehnika intervjuisanja, pri čemu je najveća pažnja posvećena načinu postavljanja pitanja. Na osnovu dimenzije otvorenosti razlikuju se otvorena (nestrukturisana) i zatvorena (strukturisana) pitanja, dok se prema sugestivnosti mogu podeliti na neutralna i sugestivna pitanja. Iako se u stručnoj literaturi favorizuju otvorena pitanja zbog široke slobode odgovora, autor primećuje da se u praksi znatno češće koriste zatvorena pitanja. Sugestivna pitanja koja uključuju spoljne inpute informacija se generalno izbegavaju jer vode kontaminiranju i produkovanju potencijalno nepouzdanog iskaza, koji ne može biti

upotrebljen na sudu. Još jedna važna tehnika jeste upotreba minimalnih podsticaja detetovog iskaza. Kao što je već spomenuto u poglavlju o centralnoj fazi intervjua, ovi podsticaji mogu biti u verbalnoj (*da, aha, shvatam*) i neverbalnoj (npr. klimanje glavom, kontakt očima) formi i predstavljaju motivaciono sredstvo koje unapređuje detetov fokus i kooperativnost. Tehnike poput reflektovanja sadržaja (parafraziranje i rezimiranje), reflektovanja emocija i konfrontacije su preuzete iz savetodavne prakse i uspešno prilagođene zadacima i ciljevima forenzičkog intervjua. U skladu prethodnim poglavljem, autor zaključuje da snaga i vrednost tehnika ne leži u metodološkim karakteristikama, već u poznavanju namene, propisanih uslova i načina primene i njihovom prilagođavanju razvojnim karakteristikama deteta.

Poslednje, dvanaesto poglavlje je posvećeno kontroverznom pitanju upotrebe pomoćnih sredstava poput crteža, dijagrama ljudskog tela i anatomskih lutaka. Preuzeti iz kliničke i psihoterapijske prakse, njihova svrha je pomoć detetu u prisećanju i saopštavanju iskustva zlostavljanja, naročito kada je reč o deci u otporu, sa teškoćama u komunikaciji ili nedovoljno razvijenih verbalnih sposobnosti. Istovremeno, pomoćna sredstva mogu podstaći sugestivnost i nemogućnost razdvajanja realnosti i mašte (posebno kod mlađe dece), čime se narušava kvalitet prisećanja i tačnost saopštenja, pa su lažno pozitivne izjave znatno češće. Autor navodi istraživačke nalaze o pozitivnim i negativnim efektima i zauzima konstruktivnu poziciju - ukoliko je neophodno, pomoćna sredstva je moguće koristiti uz striktno praćenje bazičnih pravila koja promovišu prednosti i neutrališu slabosti metoda.

Prezentovana monografija na pregledan, sistematičan način prikazuje kompleksan i delikatan proces forenzičkog intervjua sa decom. Autor pruža opsežan uvid u teorijske koncepte, istorijski razvoj i savremene modele, empirijski dokazano delotvorne strategije i tehnike rada, uz relevantne istraživačke nalaze koji svedoče o njihovoj efikasnosti. Mada knjiga ne pretenduje da bude priručnik za vođenje forenzičkog intervjua, priložene su brojne konkretne smernice za rad i ilustrativni primeri dobre prakse. Stručan, a istovremeno jednostavan stil pisanja publikaciju čini korisnim štivom za široku lepezu stručnjaka iz oblasti pravosuđa, mentalnog zdravlja i socijalne (dečije i porodične) zaštite, kao i zainteresovanu širu javnost. Monografija daje jedinstven i značajan doprinos oblasti čija je važnost nedovoljno prepoznata na našim prostorima i otvara vrata mogućnostima njenog razvoja. Kako bi do suštinskog napretka aktuelne prakse došlo, neophodno je da vrhovna vrednost, koju autor dosledno zastupa, bude dobrobit deteta umesto pukog utvrđivanja činjenica koje u istražnom procesu neretko preuzima primat.

Natalija Ignjatović¹
Institut za psihologiju

¹ istraživač-priravnik Instituta za psihologiju, Beograd E-mail: natalija.ignjatovic@f.bg.ac.rs